
LES 2: EGYPTE

Kunst voor de eeuwigheid

3.000 VOOR CHRISTUS - 30 NA CHRISTUS

Inleiding

In de vorige les hebben we een basis gelegd met de kunst uit de prehistorie. Daarbij hebben we zo'n 37.000 jaar overbrugd en voorbeelden gegeven van kunstvoorwerpen of afbeeldingen die aantonen hoe vernuftig men was. Als kunstenaar was je niet beperkt in de manier waarop je te werk ging, er was geen sprake van een opgelegde stijl. Hoewel de kunst uit de prehistorie veel latere kunststromingen heeft beïnvloed, wordt de basis van de stijlen vaak gelegd bij Egypte. Vandaar dat Egypte in de kunstgeschiedenis zo belangrijk is. De Egyptische stijl heeft een grote invloed op de Griekse. De Griekse stijl heeft een grote invloed op de Romeinse. De Romeinse stijl heeft een grote invloed op de Romaanse. De Romaanse op de gotiek. De renaissance stijl beïnvloedt weer de barok. De barok de

rococo, et cetera. Op het eind van de cursus kunnen jullie de stijlen en hun invloed op elkaar onderscheiden. Maar alles op zijn tijd. We beginnen in het oude Egypte, waarin we een boeiende reis door de hoogtepunten gaan maken om de Egyptische kunst beter te begrijpen.

De Bangles zongen 'Walk like an Egyptian' en ze hoefden niet erbij te zingen welke periode ze nu precies bedoelden. Dat komt omdat de Egyptische stijl over een periode van 3000 jaar vrijwel onveranderd is gebleven.

Er was een voorgeschreven manier van afbeelden waar elke kunstenaar in Egypte zich aan hield. Een stijl die 3000 jaar duurt komt in de Westerse kunstgeschiedenis daarna niet meer voor en alleen daarom al is deze periode uniek. En omdat in het oude Egypte (en ook in het oude Griekenland) de geschiedenis al schriftelijk werd vastgelegd, worden deze periodes niet meer bij de prehistorie gerekend.

Ik ga proberen de reis door het oude Egypte op een begrijpelijke manier te vertellen. Ik zal daarbij slechts over een beperkt aantal farao's vertellen die karakteristiek waren voor hun periode of waar een interessant verhaal bij hoort. Ik zal de hoofdlijnen van de Egyptische godsdienst en haar goden beschrijven, zodat jullie meer begrip krijgen voor de afbeeldingen die we gaan zien. Omdat een aantal farao's de hoofdstad van Egypte verplaatsten, zal ik ten slotte de belangrijke steden per periode aangeven.

Egyptische Godsdienst

Allereerst is het belangrijk te weten dat het leven in Egypte wordt gedomineerd door de rivier de Nijl. Omdat de Nijl elk jaar buiten zijn oevers treedt en de velden onder water zet, ontstaat langs de Nijl een vruchtbare strook grond die de bevolking voldoende voedsel biedt. Dit is de bron van rijkdom geweest die ervoor heeft gezorgd dat er al vroeg welvaart ontstond. Naast het water en de vruchtbare grond, is de zon belangrijk voor het groeien van de gewassen en het schenken van leven. In de godsdienst van de Egyptenaren spelen de Nijl en de zon daarom een bepalende rol.

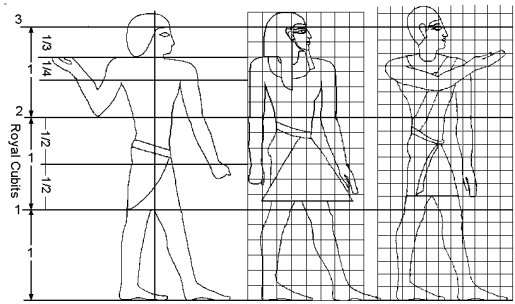
De kunst van de Egyptenaren is helemaal gericht op hun godsdienst. Veel bekende kunstwerken zijn gevonden in de graven en hadden dan ook een belangrijk doel. De Egyptenaren geloofden dat men na de dood in de hemel kon komen als men een goed leven had geleid. Maar om in de hemel te komen was het niet alleen voldoende om zonder zonden te leven; het lichaam van de overledene diende zo goed mogelijk bewaard te blijven zodat het van nut kon zijn in het hiernamaals. Daarom werden de overledenen gemummificeerd en de ingewanden werden in potten naast de mummie opgeslagen.

Daarnaast werden zoveel mogelijk voorwerpen meegegeven in het graf, zodat die door de overledene gebruikt konden worden in het leven na de dood. In het begin werden met de koning ook zijn slaven en bedienden levend meebegraven, om er voor te zorgen dat de farao niet zonder bedienden aankwam in de hemel. Later werd dit als te barbaars of te kostbaar gezien, en werden de farao, de bedienden, de slaven, de meubelen, inclusief de hapjes voor onderweg uitgebeeld op de muren van het graf. Dit betekent dat veel van de afbeeldingen die we zien een betekenis hebben, een religieuze noodzaak hadden om de farao (of andere hoogwaardigheidsbekleders) veilig in de hemel te laten komen.

Egyptisch canon

Om ervoor te zorgen dat de goden ook begrepen wat er uitgebeeld werd, moest het volgens een strak patroon getekend worden. Vandaar dat alles op dezelfde manier uitgebeeld werd. Zolang de godsdienst hetzelfde bleef (meer dan 3000 jaar) mocht de kunst dan ook niet veranderen. De manier van tekenen is dus volgens strakke regels geordend, deze ordening heet het Egyptische 'canon'.

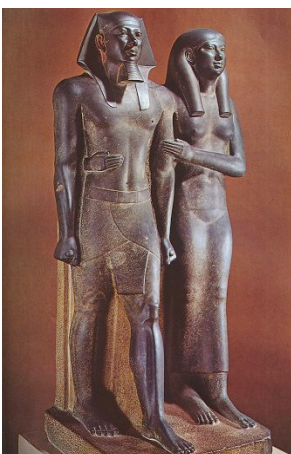

Egypte - Egyptisch canon

De maateenheid was de **el** en het canon gaf de regels voor de lengte van de arm, de nek, de voet, het hoofd et cetera ten opzichte van het hele lichaam. Naast de strakke maatvoering, was ook de gedachte bij het tekenen belangrijk: het ging er *niet* om dat alles zo natuurlijk mogelijk werd afgebeeld zoals we het zien, maar dat alles afgebeeld was *waarvan we weten dat het er is*. Zo werden de richtlijnen van het canon uitgebreid en door de priesters voorgeschreven zodat, nogmaals, de goden niet verward raakten. Een hoofd wordt altijd **en profil** (van opzij) getekend, maar het oog wordt erop getekend zoals je het van voor (**en face**) ziet. De borst wordt weer van voren afgebeeld, terwijl de benen weer net als het hoofd en profil worden getekend. De man zet een flinke pas naar voren, de vrouw houdt haar benen meer bij elkaar.

De voeten worden ook **en profil** afgebeeld, maar er is geen onderscheid tussen de linker- en de rechtersoet: je ziet van opzij altijd eerst de grote teen van zowel de linker- als de rechtersoet.

De Egyptenaren tekenden dus wat ze wisten dat er was, niet het meest natuurlijke of het lichamelijk perfecte. Als ze een met bomen omrand vijvertje in de tuin tekenden, dan staan de bomen aan de achterkant omhoog, aan de rechterkant 90 graden gedraaid naar rechts, aan de linkerkant 90 graden naar links gedraaid en aan de voorkant weer normaal, maar de top van de boom eindigt aan de rand van de vijver alsof ze er een stuk vanaf staan. De vissen in de vijver zien we van bovenaf en ze zwemmen allemaal op hun zij, de eenden in de vijver liggen ook op hun zij. Er is geen sprake van het perspectief dat wij normaal vinden. Toch kunnen we van alles precies zeggen wat het is, er is geen discussie over wat het voorstelt en dat is nu ook precies de bedoeling. Bedenk dat veel van de gevonden muurtekeningen in de graftombes waren getekend en dat ze alleen voor de goden waren bedoeld, niet voor de mensen.

Egypte - Egyptisch canon in beeldhouwkunst

Ook in de beeldhouwkunst waren er regels. Hier werden de personen voor onze normen 'normaal' afgebeeld. Maar ook hier zien we duidelijke afspraken over de regels: bij een staand persoon staat de **linkervoet** altijd naar voren. De vuisten zijn gebald bij de man. Bij een echtpaar staat de vrouw achter de man en houdt ze hem vast met één hand om zijn middel en de andere hand om zijn arm. De personen glimlachen licht, maar er is verder geen echte gezichtsuitdrukking. De man heeft een ontbloot bovenlijf, de vrouw heeft een lange nauwsluitende jurk aan. Duizenden jaren zijn de standbeelden op deze manier gemaakt. De **standbeelden** waren er ook om de macht van de farao aan het volk uit te beelden, ze waren *niet*

uitsluitend bedoeld voor de graftombes. Vaak werden er regels tekst bijgevoegd op de sokkel van het standbeeld om aan te geven welke farao het betrof en, als het even kon, waarom hij zo geweldig was.

Aan de muts herken je de farao

Een farao is op tekeningen te herkennen aan zijn **hoofddeksel**. De farao's die komen uit het **zuiden** van Egypte hebben een soort lange **witte smurfenmuts** (ik kan er ook niets anders van maken). De farao's die komen uit het **noorden** van Egypte hebben een **rode kap** waarvan de bovenkant afgeplat is maar de achterkant nog een stukje verder omhoog doorloopt. Farao's die heersers waren van **heel Egypte** (zowel het zuidelijke als het noordelijke deel) hebben **beide hoofddeksels gecombineerd** op hun hoofd staan als teken van hun macht. Aan het hoofddeksel herken je dus waar de farao vandaan komt of over regeert. De rode muts heet **Deshret**, de witte muts heet **Hedjet**, de gecombineerde muts heet **Pschent**. Een farao heeft naast de kroon soms een heilige platte doek om het hoofd (zoals bij het masker van Tutanchamon), deze heet een **Nemes**.

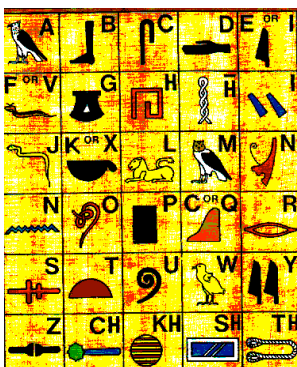

Egypte - Pschent

Egypte - Nemes

Leer hiërogliefen in vijf minuten

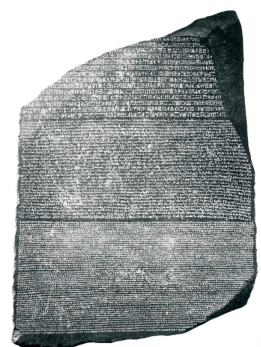

Egypte - hiërogliefen

Niet alleen werden er afbeeldingen op de muren van de graven getekend, er werden ook hele teksten bij vermeld. Ook deze teksten dienden de goden natuurlijk wel te begrijpen en daarom is het schrift ook duizenden jaren vrijwel onveranderd geweest. Het schrift heet **hiërogliefen** en bestaat uit allerlei plaatjes die van boven naar beneden van links naar rechts een verhaal uitbeelden. Sommige woorden hebben een eigen afbeelding, andere plaatjes geven alleen een lettergreep of fonetische uitspraak aan. Als je de fonetische lettergrepen van je eigen naam in het hiëroglief opzoekt (websites zat) dan kun je in vijf minuten je eigen naam in het Egyptisch schrijven. Om de naam van de farao staat vaak een cirkel ('**cartouche**') getekend zodat je in een tekst snel de naam van de farao kunt zien. Het hiërogliefenschrift is pas in 1799 ontcijferd door een Fransman,

Champollion. Hij trok met Napoleon mee door Egypte toen een bijzondere steen werd gevonden. Op die steen stond een tekst die niet alleen in hiërogliefen, maar ook in het Grieks en het Demotisch geschreven was. Toen was de code gekraakt. Deze steen, **de steen van Rosetta**, (Rosetta is de vindplaats) was dus bepalend om hiërogliefen te ontcijferen.

De steen van Rosetta werd in 1799 gevonden door de Fransen, maar de Engelsen maakten haar al in 1801 buit. Vandaar dat de steen in het British Museum staat en niet in het Louvre.

Egypte - Steen van Rosetta

Egyptische goden

We hebben gekeken naar het Egyptische canon om meer te weten van het 'hoe' van Egyptische kunst. Laten we ons wat verder verdiepen in de Egyptische **goden**, omdat zij zo bepalend zijn voor het 'waarom'. Je hoeft

overigens niet alles van de beschrijvingen van de goden te onthouden, maar met de beschrijvingen erbij herken je opeens veel meer op de afbeeldingen.

In de Egyptische religie bestaan er veel goden, die een onderlinge rangorde hebben. De hoofdgod is de zonnegod **Ra** (ook wel **Re** of **Amon** genoemd). Hij wordt afgebeeld als een man met het hoofd van een valk en een grote rode bol op zijn hoofd: de zon. De **farao werd gezien als zoon van Ra** en was zowel mens als God. De zonnegod Ra daalde via de farao op aarde neer en verwekt de toekomstige vorst.

Egypte - Osiris

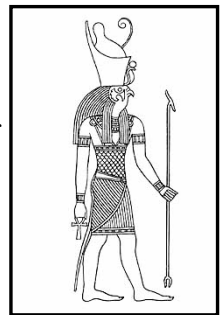
De tweede meest belangrijke god is **Osiris**, de **god van de doden**. Osiris was ooit een farao en getrouwd met **Isis**. Ze hadden een zoon met de naam **Horus**. Osiris was een rechtvaardige farao en geliefd bij het volk, maar het liep op aarde slecht met hem af. Zijn broer **Seth** wilde de macht opeisen en vermoordde Osiris.

Om te voorkomen dat Osiris in de hemel zou komen, sneed Seth voor de zekerheid het lichaam van Osiris in stukjes en verspreidde deze stukjes over heel Egypte. Kijk. Geen halve maatregelen.

Egypte - Isis met kind Horus

Zijn vrouw Isis zocht echter alle stukjes weer bij elkaar, zodat Osiris toch in één stuk begraven kon worden. Osiris werd zodoende de god van het dodenrijk (Isis is dus met recht een toegewijde vrouw en werd dan ook de god van het moederschap en de vruchtbaarheid). Iedere Egyptenaar die stierf kwam eerst bij Osiris terecht. Seth wilde zijn klus goed afmaken door ook de zoon van Osiris, Horus, te vermoorden. Isis hielp haar zoon Horus te vluchten voor Seth. Wel wist Seth Horus te verwonden in een gevecht en als je goed naar Horus kijkt, zie je dat zijn linker valkenoog beschadigd is.

Egypte - Horus

Horus wist Seth later te verdrijven en werd **de god van de levenden die de farao beschermt**. Osiris wordt afgebeeld in het wit met de witte smurfenmuts van de zuidelijke farao's, waarbij aan **beide zijden van de muts een bruine veer** wordt afgebeeld. Hij houdt zijn armen gekruist voor zich en heeft in zijn ene hand een soort zweep en in de andere hand een herdersstaf (een soort kleine staf van Sinterklaas). Zijn vrouw Isis wordt afgebeeld in een lange jurk en op haar hoofd heeft ze een **kleine rode bol tussen twee koeienhoorns** met **op de bol een kleine troon**. Horus wordt afgebeeld met het hoofd van een **valk waarvan één oog beschadigd is** en op zijn hoofd staat de rode muts of de gecombineerde muts van de farao's. Horus is dan ook de hemelgod die verbonden is met de levende farao's.

Let dus op: zowel Ra als Horus hebben de kop van een valk, maar Ra heeft de grote rode bol op zijn hoofd als symbool van de zon en Horus heeft het hoofddekseel van een farao.

Seth is de god van stormen en wanorde en wordt afgebeeld als een man met de kop van een zwart fabeldier (hondachtige met een gebogen snuit en soms een gevorkte staart zonder hoofddekseel. Seth is daarmee dus de eerste verschijningsvorm van onze **duivel**.

Egypte - Thoth

Toth (maangod en de god van het schrift, het tellen en de wijsheid). Makkelijk te herkennen als een persoon met het hoofd van een zwarte **ibis** met zijn lange gebogen snavel en soms een witte (maan)bol op zijn hoofd. Toth heeft een schrijffpen en een meetlat in zijn handen (dus geen ankh).

Chnoem (God die de mensen vormt op zijn pottenbakkerswiel en daarnaast verantwoordelijk is voor het overstromen van de Nijl). Goed te herkennen als een persoon met het hoofd van een **ram** met platte lange ramshoorns (die me aan de golven op de Nijl doen denken).

Ma'at (godin van de waarheid, harmonie en rechtspraak). Dochter van Ra, makkelijk te herkennen als vrouw met een **veer** op haar hoofd. Veel farao's maakten afbeeldingen van offers aan Ma'at om te laten zien dat ze zich inspanden voor stabiliteit en rechtvaardigheid.

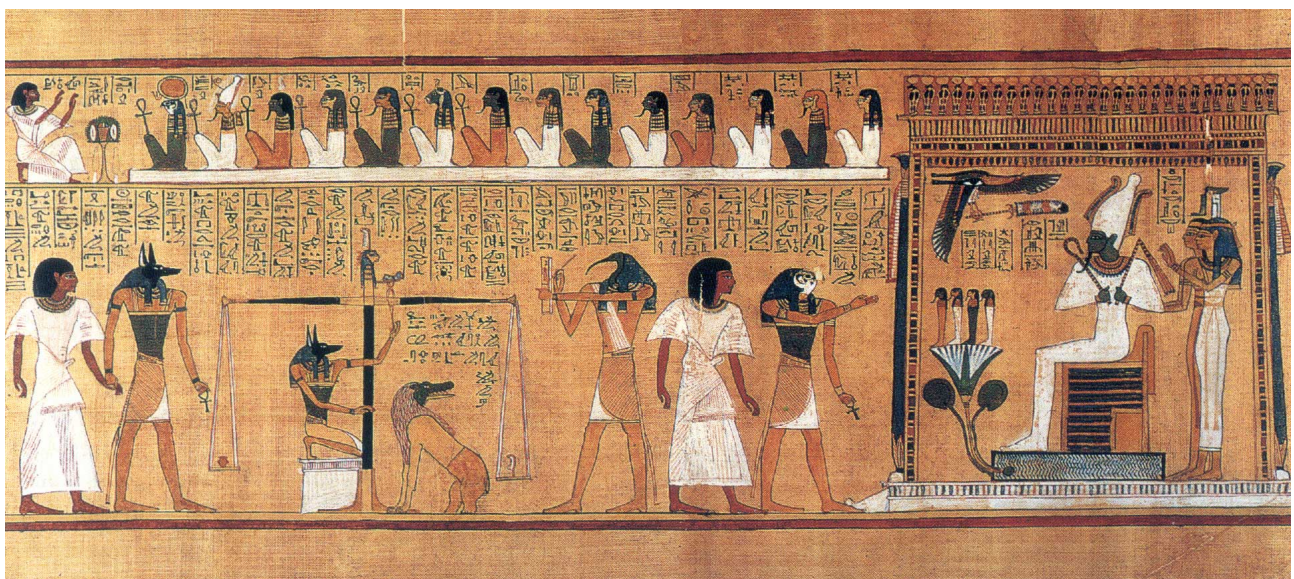
Hathor (godin van de liefde, geboorte en de dood). Herkenbaar als vrouw in een rode jurk met een *grote* rode bol (de **zon**) op haar hoofd tussen koeienhoorns. (let op : Isis heeft vaak een kleine rode bol als een soort appel tussen de koeienhoorns en er staat een kleine troon op die appel zodat het lijkt of ze drie hoorns heeft, Hathor heeft echt een enorme rode toeter tussen de koeienhoorns, vaak met een slangenkop eraan. De andere god met een grote rode bol is Ra zelf, maar dat is duidelijk een man met een valkenkop. Hathor, Isis en Ma'at zijn de drie belangrijkste godinnen).

Sobek (krokodillengod, God van de Nijl). Makkelijk te herkennen omdat hij de kop van een **krokodil** heeft.

Anubis (leidt de doden naar Osiris, god van de doden en van het balsemen). Goed te herkennen als persoon met de kop van een **jakhals**.

Alle mannelijke goden, met uitzondering van Toth en Osiris, hebben een '**ankh**' in hun hand. Een ankh is een teken van het eeuwige leven en is een soort kruis (zonder het stukje boven de dwarslat) met een rond handvat eraan. Er zijn dus best wat overeenkomsten tussen het Christelijke kruis en de Ankh. Een God die een ankh vasthoudt is al overleden en dus onsterfelijk. Sommigen zien in de ankh de vereniging van Osiris en Isis (de ronde vorm van Isis gecombineerd met het T-kruis van Osiris). Anderen denken dat het de Nijl voorstelt, met de Nijldelta als rondje bovenaan.

Het laatste oordeel: hoe zwaar is je hart

Egypte - Papyrusrol met weegschaal-ceremonie

Wanneer je stierf, werd je door Anubis met zijn jakhalskop naar Osiris geleid. Naast Osiris zaten 42 [rechters](#) die met Osiris beslisten over je lot. Er stond een [weegschaal](#) waarop aan de ene kant je hart werd gelegd en aan de andere kant de ‘veer van de waarheid’. Er werden vragen gesteld of je iemand had vermoord of iemand had bedrogen en dergelijke. Als je loog, werd het hart te zwaar en sloeg de weegschaal door. Het hart werd opgevreten door [Ammit](#), een monster met de kop van een krokodil, het lijf van een leeuw en de poten van een nijlpaard (kom er maar op). Zonder hart kwam je niet in de hemel. Alle antwoorden werden door Toth met zijn ibiskop en pen in zijn hand genoteerd. Anubis bediende tevens de weegschaal. Als je alle vragen naar waarheid had beantwoord en je had goed geleefd, werd je door Horus aan Osiris voorgeleid en kwam je in de hemel. Bedenk dat ook het Christelijke geloof een laatste oordeel kent dat veel lijkt op de Egyptische variant. Probeer alle goden maar te vinden op de afbeelding met de weegschaal-ceremonie.

Volgens sommigen is het Christelijke geloof direct afgeleid van de Egyptische godsdienst. Osiris is God, Horus is Jezus en Isis is Maria. Met Ra als Heilige Geest. De aureolen zijn afgeleid van de zonneschijf van Ra en Isis. Zelfs ons “Amen” komt van “Amon”. Tsja.

De periode-indeling van Egyptische farao's

Nu we de basis hebben gelegd voor de Egyptische godsdienst, kunnen we op afbeeldingen meteen de goden eruit halen. Laten we nu echt gaan kijken naar de verschillende periodes waarin het oude Egypte is in te delen.

De indeling in de periodes van het oude Egypte lijkt op dat van het stenen tijdperk: er is het [Oude Rijk](#), het [Middenrijk](#) en het [Nieuwe Rijk](#). Een familie van farao's (ging over van vader op zoon) heet een [dynastie](#), en de periodes beginnen met de eerste farao van een dynastie en eindigen met laatste farao van een latere dynastie, vandaar dat de jaartallen van de periodes exact te dateren zijn. Het totaal beslaat een periode van 3000 jaar, maar Egypte heeft in die eeuwen best wat mindere tijden meegemaakt, met zwakke farao's waarbij het land erg verdeeld was. Vandaar dat het Oude Rijk, Middenrijk en het Nieuwe Rijk niet direct op elkaar aansluiten. Het Oude Rijk gaat van 2650 tot 2150 voor Christus (van de 3^e tot en met de 6^e dynastie). Het Middenrijk gaat van 2134 tot 1784 voor Christus (van de 11^e tot en met de 12^e dynastie) en het Nieuwe Rijk gaat van 1550 tot en met 1070 voor Christus (van de 18^e tot en met de 20^e dynastie). De jaartallen en de dynastieën hoef je niet te onthouden. Er is daarnaast, om het iets moeilijker te maken, sprake van een periode *voor* het Oude Rijk en een periode *na* het Nieuwe Rijk. De periode *vóór* het Oude Rijk heet de [Pre-dynastieke](#) periode en loopt van 4000 tot 3100 voor Christus. De periode van *na* het Nieuwe Rijk heet de [Ptolemaïsche](#) periode, omdat dit betrekking heeft op de tijd dat Egypte veroverd was door Alexander de Grote en de koningen/farao's allemaal Ptolemaeus heetten. De Ptolemaïsche periode loopt van 350 voor Christus tot 31 na Christus, het jaar dat Egypte werd ingelijfd in het Romeinse rijk. In totaal dus vijf periodes om te onthouden: Pre-dynastieke, Oude Rijk, Middenrijk, Nieuwe Rijk en Ptolemaïsche periode. Maar omdat deze periodes niets zeggen zonder voorbeelden van farao's, gaan we ze één voor één langs. Pak je smurfenmuts en zet je schrap.

De Pre-dynastieke periode (grotfweg 3500 tot 3000 voor Christus)

We beginnen met de Pre-dynastieke periode. De belangrijkste farao was de eerste farao die van Noord- en Zuid Egypte één rijk maakte. Deze belangrijke farao die leefde rond 3200 voor Christus heet farao **Narmer**.

Er is een belangrijke steen in het Egyptisch Museum in Caïro die het **palet van Narmer** heet, waar de veroveringen van Narmer op staan uitgebeeld. Het palet heeft de vorm van een driehoekig schild en zowel de voorkant als de achterkant zijn bewerkt.

Op de voorkant staat Narmer afgebeeld terwijl hij net een vijand met een knuppel de hersens inslaat.

Narmer draagt de smurvenmuts van de zuidelijke farao's. Hij staat op een '**grondplaat**', een rechthoekje onder zijn voeten dat aangeeft dat hij niet zweeft. Achter hem staat

een helper die zijn **sandalen** draagt. Dienaren zijn veel kleiner afgebeeld: hoe belangrijker de persoon, hoe groter deze is afgebeeld. Onder de grondplaat slaan twee vijanden op de vlucht. Bovenaan het palet staat tussen de afbeeldingen van twee stierenkoppen in hiërogliefen de naam Narmer (zodat we weten dat het om hem gaat). Op de achterkant zie we Narmer opnieuw, nu tussen zijn soldaten die overwinningvlaggen dragen. Narmer heeft nu de muts van de noordelijke farao's op. De vijanden liggen onthoofd op de grond (met het hoofd tussen hun benen). Daaronder staan twee fantasiewezens met een lange nek die elkaar omstrengelen: het noorden en zuiden verenigd. Daaronder staat weer een stier die de vijand vertrappt en de vesting van de vijand afbreekt. Met een dergelijk palet wordt de grootheid van de farao afgebeeld. Narmer is belangrijk omdat hij het noorden en het zuiden van Egypte verenigt tot één rijk en daarmee de basis legt voor de groei van de macht van Egypte.

Egypte - Palet van Narmer - Egyptisch Museum - Caïro - 3100 v. Chr.

Het Oude Rijk: piramides (grotfweg 3000 tot 2000 voor Christus)

Als tweede het **Oude Rijk**. Het Oude Rijk is de periode van de **piramidebouwers**. De hoofdstad in deze periode is **Memphis** en ligt net ten zuiden van het huidige Caïro in het noorden van Egypte. De vroegste farao's uit deze periode bouwden al piramides om in begraven te worden. Ze deden dat, net naast Memphis, in een dodenstad die **Saqqara** heet. Deze eerste piramides waren niets anders dan een gat in de grond waar een hele grote uitgehouwen blok steen overheen gelegd werd. Zo'n grote steen heet een **mastaba** ('bank').

Egypte - Piramide van Djoser - Saqqara - 2680 v. Chr.

Omdat zo'n grote steen niet altijd kon voorkomen dat het graf geplunderd werd, en het lichaam daardoor niet zeker was van een plek in de hemel, legden ze later nog een kleiner blok steen bovenop. Na verloop van tijd waren er zes lagen stenen, de onderste groter dan de steen die er bovenop lag, zodat er een **piramide** ontstond. De belangrijkste farao uit de eerste tijd van het Oude Rijk is farao **Djoser**. Hij heeft een piramide met zes lagen steen. De piramide van Djoser kun je nog steeds in Saqqara bekijken en is belangrijk, omdat dit het oudste nog bestaande monumentale bouwwerk ter wereld is. Djoser behoorde tot de derde dynastie en leefde rond 2680 voor Christus. De architect die zijn piramide maakte heette **Imhotep**, iemand die van alle wetenschappelijke markten thuis was en zowel lijfarts was als architect. Imhotep werd later ook een soort halfgod en we zien zelfs in het Nieuwe Rijk afbeeldingen van hem, vaak zittend met een vel papyrus om te schrijven.

Toen het graf van Imhotep rond 1960 in Saqqara gevonden werd, lagen er meer dan een miljoen gemummificeerde ibissen in dat graf. Deze kwamen waarschijnlijk van pelgrims, wat aangeeft hoe populair Imhotep geweest moet zijn. Goed voor de populatie ibissen zal dit niet geweest zijn.

Farao Djoser en zijn architect Imhotep, namen om te onthouden. Ze bouwden de oudste bestaande piramide.

Egypte - Cheops -
Egyptisch museum -
Caïro - 2585 v. Chr.

Vanaf de vierde dynastie werd Saqqara niet meer gebruikt als 'begraafplaats', maar het iets noordelijker gelegen **Gizeh**. Een bekende farao uit de **vierde dynastie** van het Oude Rijk is **Cheops**. Hij bouwde de grootste piramide die we kennen. Cheops' grootvader en vader waren geliefd bij het volk. Voor Cheops was dat anders. Hij wordt gezien als een wrede tiran die alles in het werk stelde om zijn piramide te bouwen. Het verhaal gaat dat Cheops zelfs één van zijn dochters het bordeel in stuurde zodat zij ook geld voor de piramide kon verzamelen. De Griekse schrijver Herodotus geeft aan dat de Egyptenaren de naam Cheops alleen met haat konden uitspreken. Misschien wel daarom is de enige afbeelding die van Cheops bewaard is gebleven een **klein ivoren beeldje** van een paar centimeter hoog (te zien in het Egyptisch museum in Caïro). Apart dat er bijna niets bewaard is gebleven van de man die het symbool van het oude Egypte maakte. De man zelf was misschien niet erg geliefd, maar zijn piramide mag er wezen.

Zijn vizier en architect van de piramide heette Hemiunu (hij kreeg geen sterrenstatus zoals Imhotep). De piramide was oorspronkelijk 146 meter hoog. Maar omdat de negen meter dikke bedekking van de piramide met **kalksteen** later is weggehaald om bouw materiaal te verkrijgen voor het bouwen van de stad Caïro, is de hoogte momenteel nog maar zo'n 137 meter. De piramides hadden een belangrijke functie. Omdat de farao zelf een god was zou hij na zijn dood weer samen met de goden worden herenigd en met een hoog bouwwerk die tot in de hemel reikte, zouden ze hem bij de hemelvaart kunnen helpen. Daarnaast kon zo'n piramide zijn heilige lichaam voor grafschenners behoeden (dacht men). De piramide moet er met zijn oorspronkelijke afwerking met de witte laag kalksteen fantastisch hebben uitgezien. Er waren geen trappen te zien, maar alleen vier gladde witte wanden rondom en met een gouden top erbovenop. Een ereteken voor zowel de farao als de zonnegod Ra, die de piramide deed stralen. Cheops leefde zo'n 2585 voor Christus.

De piramide van Cheops is tot de veertiende eeuw het hoogste bouwwerk ter wereld geweest. Bijna 4000 jaar lang het hoogste bouwwerk! De kathedraal van Lincoln was vanaf 1310 een paar meter hoger.

De tweede grote piramide van Gizeh is van de zoon van Cheops, farao **Chefren**. Hoewel de piramide iets kleiner is dan die van Cheops, lijkt hij even hoog. Dat komt omdat Chefren zijn piramide op een heuvel

bouwde. De piramide van Chefred is makkelijk te herkennen omdat hier de top van de piramide nog met een laagje kalksteen bedekt is (je ziet meteen het [witte toefje](#)). Chefred is daarnaast bekend omdat de [Sfinx](#) die zijn piramide bewaakt het gezicht van Chefred heeft.

De derde piramide van Gizeh, de kleinste van de drie grote piramides, is die van [Mycerinus](#). Naast deze drie piramides staan er op de begraafplaats van Gizeh nog veel kleinere mastaba's, waar bijvoorbeeld de vrouwen van de farao of officials werden begraven.

Egypte - Sfinx en piramide van Chefred - Gizeh - 2550 v. Chr.

Omdat we in het Westen de [Griekse](#) namen van de die grote piramidebouwers gebruiken, maar in Egypte alleen de *oorspronkelijke* namen gebruikt worden, geef ik die echte namen nog aan. De Egyptische naam van Cheops is [Kufu](#), die van Chefred is [Khafre](#) en die van Mycerinus is [Mankaure](#). In sommige boeken over kunstgeschiedenis worden alleen de Egyptische namen gebruikt en als je elders leest dat de grote piramide van Kufu is terwijl je Cheops dacht, zou je aan het verhaal kunnen gaan twifelen...

De zeven wereldwonderen

In de Griekse tijd werd vastgelegd welke bouwwerken de grootste monumenten van alle tijden waren en kwam men tot een lijst van zeven wereldwonderen. De grote piramide van Cheops is één van de zeven wereldwonderen. De andere zijn de hangende tuinen van Babylon, het beeld van Zeus in Olympia, de Artemis tempel in Ephesus (Turkije), de tombe van koning Mausolos in Halicarnassus, de kolossos van Rhodos en de vuurtoren van Alexandrië.

Babylon

Olympia

Artemis

Mausoleum

Kolossos

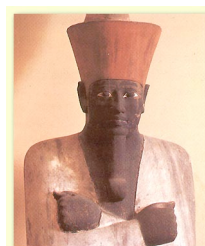
Alexandrië

Bedenk welke organisatie zo'n land moest hebben om zulke grote piramides te bouwen met primitieve middelen. Er zijn geen indicaties dat de piramides door slaven zijn gebouwd. Denk aan alle financiële middelen die het land gehad moet hebben. Het geeft tevens aan dat het leven in het teken stond van de dood (stel je voor dat jezelf je hele leven met je eigen graf bezig bent).

De kunst in het Oude Rijk is strak canon, waarbij de voorstellingen niet overdadig zijn gekleurd of erg volgepakt zijn (zoals later in het Nieuwe Rijk meer het geval was). Rustig, dof, strak canon.

Het Middenrijk: het dal der koningen (grofweg 2000 tot 1500 v.Chr.)

Aan het eind van de zesde dynastie begon het rijk in verval te raken. Er kwam met de [elfde dynastie](#) een nieuwe farao die het rijk weer onder één strak bewind plaatste. Deze farao heette [Mentuhotep II](#) en leefde rond 2060 voor Christus. Hij was de grondlegger van het [Middenrijk](#). Mentuhotep II was net als Narmer een farao met donkere huidskleur en wordt wel eens omschreven als de tweede stichter van Egypte (Narmer was de eerste).

Egypte - Mentuhotep II

Deze Mentuhotep II verplaatste zijn hoofdstad naar het midden van Egypte, naar Thebe, een stad die tegenwoordig Luxor heet. Dus niet meer in Memphis waar de farao's van het Oude Rijk leefden.

In de beginperiode van zijn regeren voerde hij oorlog om de positie van Egypte te versterken. In de latere periode van zijn regeren was er een tijd van vrede en legde hij zich toe aan het bouwen van een aantal belangrijke monumenten, waaronder de eerste grote **tempel van Karnak** in Thebe. Zijn belangrijkste bouwwerk was zijn eigen graf, zoals het een farao betaamt. De farao's van het Middenrijk bouwden echter geen piramides meer, maar **grafmonumenten** die ze voor een opening in een grot plaatsten. Die grotten werden uitgehouwen in een dal van een bergachtig gebied, aan de overkant van de Nijl in Thebe. Dit dal heet de '**vallei van de koningen**'. Dit is de plek waar de meeste grafkamers van de farao's van Egypte zijn gevonden. Mentuhotep's graf is momenteel erg vervallen en wordt overschaduwd door het graf van zijn buurvrouw, farao Hatshepsut, waar we later meer over vertellen. Mentuhotep II is dus een belangrijke vorst voor de geschiedenis van Egypte omdat hij het rijk weer herenigde en de hoofdstad naar Thebe verplaatste. Hij wordt vaak afgebeeld als een sterke krijgsman, in de kunstvorm met het strakke canon zoals in het Oude Rijk.

Egypte - Middenrijk - Tempel van Karnak - Thebe

De kunst in het Middenrijk gaat na Mentuhotep II zich een beetje losmaken van het strakke canon van het Oude Rijk. Niet veel, maar toch. De farao's worden in deze periode steeds meer afgebeeld als **mens** en als **denker** in plaats van alleen als God en overwinnaars. De portretten van de farao's worden dan ook vriendelijker en menselijker, inclusief de wat minder mooie kenmerken van de gezichten van de farao's.

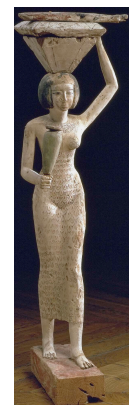
In het Middenrijk wordt de farao als mens afgebeeld. Zo heeft farao Sesostri III (rond 1850 voor Christus) uit de twaalfde dynastie behoorlijk grote oren.

Egypte - Middenrijk - Sesostri III - 1850 v. Chr.

Er zit ook meer **emotie** in de gezichten, het zijn niet meer de levenloze strak glimlachende gezichten uit het Oude Rijk. De rest van het canon werd wel in stand gehouden, alleen de gezichten zijn anders. Ook de hoofdgoden blijven Ra, Osiris, Isis en Horus net als in het Oude Rijk. Het tweede verschil met het Oude Rijk is dat in plaats van piramides (bij Saqqara en Gizeh) nu **grotten** werden gebruikt (in de vallei der koningen). Het derde verschil is dat de hoofdstad was verplaatst van Memphis naar **Thebe**.

In de graven van de farao's uit het Middenrijk zijn veel houten beeldjes gevonden van dienaren van de farao. Deze beeldjes hebben nog steeds een strak canon, maar ook meer emotie in de gezichten waardoor ze minder afstandelijk overkomen.

Egypte - Middenrijk - Dienaar

Het Nieuwe Rijk: op naar Tutanchamon (grootweg 1500 - 1000 v. Chr)

Na de twaalfde dynastie, rond 1784 voor Christus, valt het rijk weer uiteen. Het wordt pas weer rond 1550 voor Christus, in de achttiende dynastie, herenigd. Dit keer zijn de eerste farao's van de **achttiende dynastie**

niet zo'n sterke krijgsheren als Narmer en Mentuhotep II en staan we niet stil bij de eerste farao's van het Nieuwe Rijk. De eerste farao waar we wel dieper naar kijken is farao [Hatshepsut](#). Deze farao van de achttiende dynastie leefde van 1520 tot 1458 voor Christus. Het bijzondere aan deze farao is dat het één van de weinige [vrouwelijke](#) farao's is.

Egypte - Nieuwe Rijk -
Hatshepsut zonder baard -
1500 v. Chr.

Egypte - Nieuwe Rijk -
Hatshepsut met baard - 1500
v. Chr.

Hatshepsut had een sterke PR campagne in het land gevoerd waar ze vaak als man werd afgebeeld, inclusief mannenkleding en zelfs met een baard. Tot zijn er een aantal beelden van haar als vrouwelijke heerser bewaard gebleven.

Hatshepsut is dus de eerste bekende vrouw aan het bewind in de geschiedenis en over haar rol wordt vaak gediscussieerd. Aan de ene kant geeft men aan dat onder het twintigjarige bewind van Hatshepsut er een vredige en voortvarende economie werd opgebouwd en dat ze het bewijs is dat vrouwen het minimaal even goed kunnen als mannen. Aan de andere kant beweren boze tongen dat ze verliefd was op, en dus erg onder de invloed van, haar vizier en generaal, die dus eigenlijk het bewind voerde. Nonsens natuurlijk. Hoe dan ook, ze was in ieder geval iemand die het traditionele patroon in de geschiedenis veranderde. Het graf van Hatshepsut is een groots monument (naast dat van Mentuhotep II) met een duidelijke symmetrie, veel trappen, veel pilaren en veel standbeelden. Haar graf is een mooi voorbeeld van de goede kennis van architectuur van de Egyptenaren en we zullen later zien dat de Grieken goed naar de pilaren van dit graf gekeken hebben. Hatshepsut is dus een farao om te onthouden. Haar opvolgers vonden het zo'n schande dat een vrouw farao was geweest dat zij stelselmatig alle inscripties met haar naam lieten verwijderen, zodat het leek alsof ze nooit had bestaan.

Achnaton: de vreemdste farao van allemaal

Zo'n 150 jaar later in de achttiende dynastie staan we stil bij een andere farao die voor opwinding zorgde. Je mag best spreken van de farao die de boel het meest op zijn kop heeft gezet in 3000 jaar. De farao heette [Amenhotep IV](#), maar hij veranderde zijn naam in [Achnaton](#) omdat hij maar één God erkende: de nieuwe zonnegod [Aton](#). Hij veranderde dus de godsdienst totaal en werd geen dikke vrienden met de priesters van Ra/Amon in Thebe (Aton is dus duidelijk een andere God dan Amon, al schelen ze maar één letter). Er was geen plaats meer voor Ra, Osiris, Isis, Horus en de andere goden en dus ook niet voor de hogepriesters. Hij verplaatste zijn hoofdstad dan ook uit Thebe, waar alles op de traditionele goden gericht was, naar het noordelijker gelegen [Amarna](#) (halverwege tussen Memphis en Thebe, uiteraard ook aan de Nijl). Hij bouwde in Amarna zijn eigen nieuwe hoofdstad. Die stad noemde hij [Achet-Aton](#), volledig gericht op de levende zonnegod Aton.

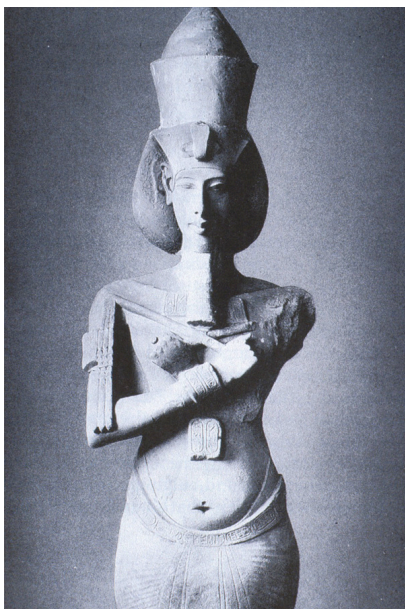
Achnaton was getrouwd met koningin [Nefertiti](#) en ze hadden samen zes dochters. Hij was dus een soort vroege Robert ten Brink (al heeft die maar vijf dochters).

De kunst uit deze '[Amarna periode](#)' is totaal anders dan het normale canon en vormt de enige uitzondering in de 3000 jaar strakke canon stijl. Tot nu toe had de kunst ervoor moeten zorgen dat de goden zich niet konden vergissen in de gemaakte afbeeldingen, maar als je de godsdienst toch niet meer erkende kon je ook nieuwe

Egypte - Amarna Periode - Achnaton, Nefertiti en dochters, let op de stralen van de zon die eindigen in handjes

zaken in de kunst toepassen. Wellicht onder invloed van Mycene (waar er ook een vrije en soepele stijl van afbeeldingen was) ontstond er in Amarna een nieuwe Egyptische kunststijl die het beste als ‘vrij, menselijk, familiair en losjes’ omschreven kan worden. Er worden danseressen afgebeeld die hun armen en benen vrij lijken te bewegen, los van de canon principes. De farao wordt geportretteerd samen met zijn familie (Nefertiti en zijn dochters), badend in het gouden zonlicht van Aton. Dit Aton zonlicht werd ook anders uitgebeeld dan vroeger: rondom de zon werden stralen getekend die eindigden in kleine ‘handjes’, waarmee het aanraken van de zon werd uitgebeeld. Aan die zonnestrallen met de handjes herken je snel de Amarna tijd.

Egypte - Amarna Periode - Achnaton - 1350 v. Chr.

Werd in het Middenrijk de farao al met een meer menselijk gezicht getoond, deze Achnaton werd wel heel menselijk afgebeeld en wel over zijn hele lichaam. Vaak zien we hem met een lang gezicht, een grote neus, Aziatische ogen, kleine schouders en enorme heupen (wat de theorie deed opgaan dat hij een vrouw was of een ziekte had). De Amarna tijd van Achnaton heeft maar kort geduurd, want na zijn dood kregen de oude priesters weer de overhand, verplaatsten ze de hoofdstad weer terug naar Thebe en braken ze Amarna en zoveel mogelijk van de herinneringen aan Achnaton af. Toch zijn in Amarna nog best veel kunstvoorwerpen gevonden, voornamelijk door Duitse expedities in de negentiende eeuw. Heel bekend is de beschilderde kalkstenen buste van Nefertiti, dat te zien is in het Egyptisch Museum in Berlijn, waar we de klassieke schoonheid van deze koningin kunnen bewonderen. Deze Achnaton is dus belangrijk omdat hij de godsdienst veranderde van veel Goden naar één God (monotheïsme) en de kunst in deze korte periode ‘vrij’ maakte van alle canon principes. Deze mysterieuze farao die alle tradities doorbrak hoort dus in ons rijtje van farao's om te onthouden.

Egypte - Amarna Periode - danseressen

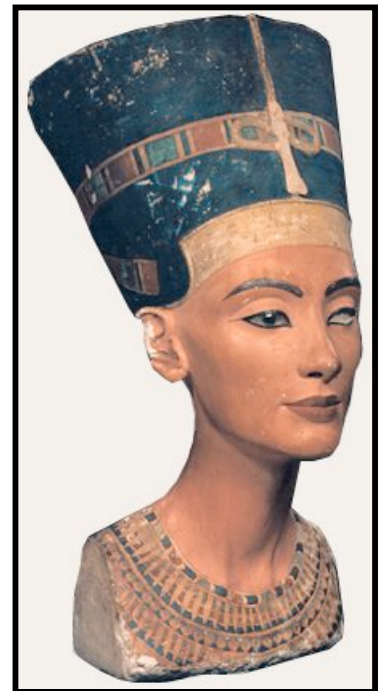
Omdat hij in dezelfde tijd als de Bijbelse Moses leefde en hij naar één God streefde, wordt soms zelfs gezegd dat Achnaton misschien Moses zou zijn.

Na zijn dood is hij eerst haastig in Amarna begraven in de grafkist van een vrouw. Later is hij herbegraven in de Vallei der Koningen. Zijn mummie is echter nooit gevonden. Hij leefde in de achttiende dynastie, rond 1350 voor Christus.

Egypte - Amarna Periode - Achnaton - 1350 v. Chr.

Volgens de Zwitserse kunsthistoricus Henri Stierlin is de buste van Nefertiti uit Berlijn niet echt, maar een 20-eeuwse vervalsing. Het missende oog, de afhangende schouders en het feit dat er pas in 1923, 11 jaar na de vondst in 1912, melding van werd gemaakt geeft hem dat idee. In Berlijn werd furieus gereageerd, omdat Nefertiti inmiddels één van de bekendste gezichten van de stad is geworden. Het was ook een favoriet beeld van Adolf Hitler, die een enorme fan van Nefertiti geweest schijnt te zijn.

Egypte - Amarna Periode - Nefertiti - Berlijn

Na de dood van Achnaton werd de oude religie weer in ere hersteld. Achnaton werd eerst opgevolgd door Semenchkare, maar die stierf al snel. De nieuwe farao die toen kwam was pas negen jaar oud en de Amon priesters konden dus de boel weer snel op orde brengen en de nieuwe farao 'heropvoeden'. Hij werd de meest bekende farao van allemaal. Niet omdat hij lang regeerde (hij werd maar negentien jaar oud), niet omdat hij veel veroverde, niet omdat hij zoveel veranderde, maar omdat zijn graf in bijna oorspronkelijke staat is teruggevonden in al haar pracht en praal. Deze farao heette **Tutanchamon**. Kijk, die kennen we.

Tutanchamon: de wraak van de mummie

Egypte - Nieuwe Rijk - Masker van Tutanchamon - Egyptisch Museum - Caïro - 1320 v. Chr.

Men dacht lange tijd dat Tutanchamon het jongere broertje was van Achnaton. Uit recent DNA-onderzoek blijkt dat Tutanchamon echter een zoon is van Achnaton, verwekt bij zijn zuster. Wat zal Nefertiti daarvan gevonden hebben? En er zat weer een 'Amon' in zijn naam (dat zal zijn vader Achnaton niet leuk hebben gevonden) en misschien hebben de hogepriesters met zijn graf wel extra hun best gedaan om de oude religie en tradities weer in ere te herstellen.

Het graf werd in 1922 in de vallei der koningen ontdekt door de Engelse archeoloog **Howard Carter**. Het graf was wel ooit door grafschenners overhoop gehaald, maar de meeste voorwerpen lagen er nog in. Ook de mummie van Tutanchamon met zijn prachtige **mummiemasker**, het meest bekende symbool van de Egyptische kunst. Tutanchamon werd begraven in een gouden doodskist, ingelegd met halfedelstenen, *faience* en gekleurd glas; deze gouden kist was geplaatst in twee vergulde en ingelegde houten kisten met daaromheen een stenen sarcofaag. Over het gezicht van de mummie lag een gouden portretmasker. Het graf

omvat verder nog drie kamers die geheel gevuld waren met **oesjebti's** (grafbeeldjes), beelden van goden en godinnen, meubilair, sieraden en andere grafgiften. Je kunt het mummiemasker zien in het Egyptisch museum in Caïro, samen met andere schatten uit het graf van Tutanchamon die niet door Carter naar het British Museum zijn gehaald. Omdat veel expeditieleiden op raadselachtige manier kort na de ontdekking stierven, kwam het verhaal van 'wraak van de mummie' in de wereld. Tutanchamon werd maar negentien jaar oud en stierf waarschijnlijk aan malaria.

Tutanchamon is dus belangrijk omdat zijn graf ons veel kunstvoorwerpen heeft gegeven. Omdat het graf vrijwel ongeschonden was, heeft het ons veel kennis over deze tijd gebracht. De 18 dynastie heeft dus maar liefst drie farao's om te onthouden: Hatshepsut, Achnaton en Tutanchamon.

Faience (naam afkomstig van de Italiaanse stad Faenza) is aardewerk dat bedekt is met tinglazuur zodat een witte niet-doorschijnende laag wordt aangebracht waarop decoraties kunnen worden gemaakt. In het masker van Tutanchamon wordt al faience aangebracht. Andere benamingen voor faience op vaatwerk zijn 'majolica' of 'plateel'.

Goud is een edelmetaal dat al 3000 jaar voor Christus voorkomt in de Egyptische koningsgraven. Het wordt veel gebruikt in sierraden en is altijd belangrijk geweest als ruilmiddel. Tutanchamon had dus een gouden masker. Als edelmetaal wordt goud niet aangetast door lucht of zuren en blijft dus lang mooi. In zijn pure vorm is goud echter te zacht voor de edelsmeedkunst en het wordt dan ook gemengd met andere metalen om het harder te maken. In de edelsmeedkunst wordt goud het meest gemengd met koper en zilver om het te verharden. Hoe meer koper, hoe roder het goud (**roodgoud**), hoe meer zilver, hoe geler het goud. **Witgoud** ontstaat uit een vermenging tussen goud en nikkel, palladium of platinum. Het goudgehalte wordt aangeduid in **karaat**. Een karaat is het aantal zuivere gouddeeltjes per 24 metaaldeeltjes. 24 Karaats is dus zuiver goud. Goud voor sierraden is gewoonlijk 18 of 14 karaats (750/1000ste of 585/1000ste). Onder de 14 karaat mag het in Nederland geen goud meer genoemd worden. **Double goud** is de naam voor een sierraad dat uit een onedel metaal is gemaakt (bijvoorbeeld messing) en rondom bedekt is met een goudlaagje. Let dus op dat je geen double koopt zonder het te weten.

Ramses de onvermijdelijke

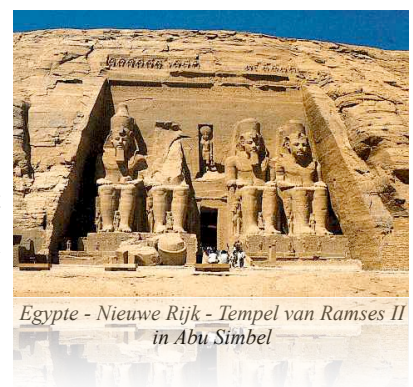

Egypte - Nieuwe Rijk - Ramses II - 1250 v. Chr.

Na Tutanchamon blijft het eerst lange tijd zonder veel veranderingen verder gaan, maar langzaam gaat het weer bergafwaarts en dreigt het rijk uiteen te vallen. Eén farao uit de negentiende dynastie stelde weer orde op zaken in het Nieuwe Rijk. Deze farao heette Ramses II (er zijn in die periode overigens wel elf Ramsessen geweest, zodat ook wel van de 'Ramses periode' gesproken wordt). Ook Ramses II was, net als Narmer en Mentuhotep II, een groot krijgsman. Hij regeerde rond 1250 voor Christus en omdat het land in deze periode vaak werd aangevallen vanuit het noorden, verplaatste hij de hoofdstad weer van Thebe naar het noorden in de stad Piramesse. Toch bleef Thebe de heilige plaats, en Ramses II heeft ook zijn graf in de Vallei der Koningen.

Ramses II regeerde erg lang en liet overal beeldhouwwerken van zichzelf neerzetten. Kunsthistorici noemen hem dan ook wel 'Ramses de Onvermijdelijke'.

Een apart monument dat Ramses II oprichtte is een tempel in Abu Simbel in het uiterste zuiden van Egypte. In de bergwand zijn vier kolossale beelden uitgerkerfd van Ramses II, met tussen zijn benen zijn familieleden. In de bergwand daarachter was 55 meter diep een tempel gemaakt, gericht op het oosten zodat de opgaande zon de tempelmuren kon beschijnen. Toen

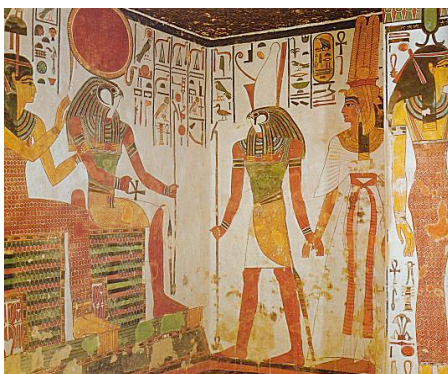
Egypte - Nieuwe Rijk - Tempel van Ramses II in Abu Simbel

in de jaren zestig van de vorige eeuw de Aswan-dam werd aangelegd om de stroming van de Nijl beter te kunnen reguleren, dreigde deze tempel onder water te komen van het grote stuwmeer dat ontstond. Toen is de hele tempel met de steun van Unesco, steen voor steen, 64 meter naar boven en 180 meter landinwaarts verplaatst om uit de gevarenzone te blijven. De tempel van Abu Simbel staat dus niet meer op haar originele plek, maar is wel een grote toeristische trekpleister.

Naast de vele standbeelden van Ramses II in Thebe en in het Egyptisch Museum in Caïro, staat er ook een groot beeld van hem in het British Museum. Er werd eerst door Napoleon een expeditie uitgezeten naar de Ramses II tempel in Thebe om dit beeld buit te maken, maar ze kregen het niet van zijn plaats (al maakten de Fransen er een gat in om er meer grip op te krijgen). Daarna heeft een Italiaanse expeditie onder leiding van de Egyptoloog Belzoni in 1816 de steen wel los kunnen maken en hem kunnen vervoeren. Toch slaagden de Engelsen er in om hem alsnog buit te maken en vandaar dat het standbeeld nu in Engeland staat. Dit standbeeld werd in die tijd als officieel kunstwerk betiteld, wat apart is omdat tot die tijd alleen de *Griekse* beelden echte kunst genoemd werden.

Zowel in Frankrijk, Engeland als in de rest van Europa ontstond er door deze beeldhouwwerken in de musea, aan het begin van de negentiende eeuw een Egyptische rage waarbij veel meubels in Egyptische stijl werden gemaakt. Deze stijlperiode het ook wel '*Retour d'Egypte*' ('terug naar Egypte').

Egypte - Nieuwe Rijk - Graftschilderingen - Dal der Koningen

De kunst in het Nieuwe Rijk is wederom canon, met uitzondering van de Amarna periode van Achnaton. Toch zien we na verloop van tijd dat de gezichten van de afbeeldingen wat 'vriendelijker' worden en dat de plaatsjes ook **kleurrijker** en **drukker** worden. De meeste bustes en standbeelden komen uit de tempels in Thebe. De meeste gevonden afbeeldingen komen uit de graven van de Vallei der Koningen, waarbij de muren meestal witgepleisterd zijn en je dus afbeeldingen op een witte achtergrond ziet. De afbeeldingen uit het Oude Rijk zien er doffer uit omdat ze zonder pleister in het steen zijn gebeiteld.

We hebben intussen gezien dat Egypte, zeker in de negentiende eeuw, door verschillende expedities vanuit Engeland, Duitsland, Italië en Frankrijk geplunderd is. Vandaar ook dat in de grootste musea van deze landen zoveel uit Egypte te zien is. Pas eind jaren twintig van de twintigste eeuw werd er een halt toegeroepen aan het naar het buitenland brengen van Egyptische kunst. Egypte doet er momenteel alles aan om haar kunstschaten weer terug te krijgen uit de West-Europese musea.

De Ptolemaïsche periode: De tijd van Cleopatra (350 - 31 v. Chr.)

We verlaten het Nieuwe Rijk, omdat na de periode van Ramses II door zijn opvolgers weinig tegenstand aan de buitenlandse invallen gegeven kon worden. Rond 350 voor Christus lijfde **Alexander de Grote** Egypte in, wat voor Egypte het begin vormde van de Ptolemaïsche periode. Alexander bouwde een nieuwe hoofdstad

in de Nijldelta, **Alexandrië**. We behandelen nog één farao uit deze ‘moderne’ tijd, waarbij Egypte steeds meer onder Griekse en Romeinse invloed kwam te staan. De Egyptische heersers vanaf de Ptolemaïsche periode waren afkomstig uit het land van Alexander de Grote, **Macedonië**. Deze import-farao’s waren afstammelingen van generaal **Ptolemaeus** van Alexander de Grote en heetten ook allemaal Ptolemaeus (I t/m XV), vandaar de naam Ptolemaïsche periode. Toch bleef men trouw aan het canon en aan de Egyptische religie (zelfs tot twee eeuwen na Christus bleef men lichamen mummificeren). De farao die we nader bekijken spreekt tot onze verbeelding door haar verhaal: farao **Cleopatra**.

Egypte - Ptolemaïsche periode - Cleopatra - 40 v. Chr.

Officieel heette ze Cleopatra VII. Ze werd in 69 voor Christus in Alexandrië geboren als Macedonische prinses en op haar achttiende werd ze farao. Hoewel de wet voorschreef dat er altijd een man mee moest regeren en ze daarom toen ze twaalf jaar oud was met haar jongere broer Ptolemaeus XIII moest trouwen, ging ze haar eigen gang. Ze liet eigen portretten maken en op de muntstukken stond haar afbeelding. Ze had een sterke eigen wil en probeerde de eenheid in haar land weer tot stand brengen. Toch werd ze in een samenzwering opzij gezet omdat ze teveel macht naar zich toe trok. Haar broer/man Ptolemaeus XIII werd de formele leider. Cleopatra vluchtte weg uit Alexandrië, maar bleef zich verzetten en richtte haar eigen leger op.

De macht van Rome nam steeds meer toe. In 48 voor Christus nam **Julius Caesar** Alexandrië in en Cleopatra rook haar kans. Opgerold in een vloerkleed smokkelde men haar door de vijandelijke linies van Ptolemaeus XIII de stad binnen. Ze werd naar Caesar geleid die onmiddellijk verliefd op haar werd. Hij gebod de volgende ochtend zowel Ptolemaeus als Cleopatra in zijn paleis. Ptolemaeus wist meteen wat er aan de hand was en riep zijn troepen op om tegen Caesar in opstand te komen. Caesar overwon en Ptolemaeus verdronk in de Nijl toen hij trachtte te vluchten. Caesar herstelde Cleopatra’s bewind, maar om aan de Egyptische wet te gehoorzamen moest ze wel weer officieel trouwen met haar broer Ptolemaeus XIV (die toen 11 jaar oud was). Caesar en Cleopatra bleven echter een verhouding hebben en Cleopatra baarde zelfs een zoon van Caesar, **Caesarion**. Caesar nam Cleopatra mee naar Rome, waar haar hautaine gedrag veel ophef veroorzaakte. Ze noemde zich onder andere ‘de nieuwe Isis’. Caesar wilde met Cleopatra trouwen ondanks de Romeinse regels die bigamie verboden; ze was immers nog steeds met haar broer Ptolemaeus XIV getrouwd. Maar helaas, Caesar werd in 44 voor Christus in een samenzwering van senators vermoord en Cleopatra vluchtte met Caesarion terug naar Egypte.

Weer terug in Egypte trok Cleopatra de macht meteen naar zich toe, liet haar man Ptolemaeus XIV vermoorden en riep simpelweg haar zoon Caesarion uit tot haar formele mannelijke co-regent (die toen vier jaar oud was).

Ze bleef de situatie in Rome echter nauwlettend volgen. Er brak na Caesars’ dood een machtsstrijd uit tussen **Marcus Antonius** en **Octavianus** (de latere keizer Augustus). Cleopatra koos voor Marcus Antonius en vroeg om een onderhoud met hem. Deze Marcus Antonius ontving haar in Tarsus in 41 voor Christus. Ze kwam in alle pracht en praal met haar vloot binnenzeilen om een enorme indruk op hem te maken. Zo had ze een schip met **purperen zeilen** en **zilveren** roeiriemen. Zelf was ze aangekleed als Aphrodite, de godin van de liefde. Als ze Marcus Antonius kon inpalmen, net als Caesar, kon ze haar Egypte weer tot een sterk rijk maken. Marcus Antonius hapte toe en zag een Egyptische farao wel zitten, maar hij was helaas zelf al getrouwd. Ze brachten samen een aantal maanden door maar echte liefde werd het niet. Toen Marcus

Antonius' vrouw plotseling stierf, koos hij er niet direct voor om met Cleopatra te huwen, maar wilde hij de moeilijke situatie tussen hem en Octavianus bijleggen door met de zus van Octavianus, Octavia, te trouwen.

Cleopatra was echter al zwanger van Marcus Antonius en kreeg een tweeling (een jongen en een meisje). Ook Octavia was zwanger van Marcus Antonius en kreeg een dochter. Hij moet het druk hebben gehad. Marcus Antonius had echter de militaire en financiële steun van Egypte nodig en kiest alsnog voor Cleopatra. Hij geeft haar veel land en Cleopatra stuurt een vloot om Marcus Antonius in zijn militaire campagnes te helpen. Ze krijgt en passant ook een derde kind van hem. Marcus Antonius laat zich in 32 voor Christus scheiden van Octavia en schuift Cleopatra naar voren als medemachthebber. Zijn doel was de macht binnen het Romeinse rijk naar zich toe te trekken met Alexandrië als hoofdstad. Dat is voor Octavianus het teken om oorlog te voeren met Cleopatra en Marcus Antonius.

Octavianus verslaat Marcus Antonius bij Actium in 31 voor Christus –al scheelt het weinig- en trekt Alexandrië binnen. In de steek gelaten door zijn troepen pleegt Marcus Antonius zelfmoord. Octavianus liet Cleopatra bij zich brengen en vertelde dat ze voortaan als een slaaf zou moeten leven. Cleopatra tracht Octavianus nog te verleiden, maar hij hapt niet toe. Cleopatra laat die avond een cobra bij haar brengen (verborgen in een vijgenmand) en laat zich in haar arm bijten. Ze sterft terwijl ze 39 jaar oud is op 12 augustus, 30 voor Christus.

Caesarion wordt op bevel van Octavianus gedood, maar haar andere kinderen mochten worden opgevoed door Marcus Antonius' eerste vrouw en Octavianus' zus Octavia. Haar dood is het einde van de Egyptische farao's. Na haar dood namen de Romeinen Egypte volledig over. De Egyptische canon-kunst verdwijnt geleidelijk. De Ptolemaïsche heersers waren weliswaar van Macedonische afkomst, maar heersten als Egyptische farao's. Zeker Cleopatra liet zich graag als farao zien, ze sprak vloeiend Egyptisch en noemde zichzelf de nieuwe Isis. Met de dood van Cleopatra verdween dan ook de laatste farao.

Egypte
-Ptolemaïsche
periode - Fayoum
portret

Cleopatra sprak zeven talen en was briljant in het uitdokteren van haar strategie. Ze hield van de intelligentie van Caesar en had eigenlijk een hekel aan de domheid van Marcus Antonius. Ze gebruikte hem echter waar ze kon en was bijna in haar opzet geslaagd.

De Egyptische kunst in deze Ptolemaïsche periode is nog steeds het canon zoals in het Nieuwe Rijk, maar er komen steeds meer Griekse invloeden in de kunst. Bekend uit deze periode zijn de zeer realistische en fraaie portretten van de doden die op hout werden geschilderd en in de wikkels van het hoofd van de mummie werden geplaatst. Deze portretten lijken eerder Grieks of Romeins en worden **Fayoem portretten** genoemd (al komen ze lang niet allemaal uit de Fayoem oase) en geven een goed beeld van de multiculturele samenleving die in Egypte was ontstaan.

Zilver is een edelmetaal dat ook al 3000 jaar voor Christus voorkomt in de Egyptische koningsgraven, al was het toen wel erg zeldzaam. Vanaf 1600 voor Christus is het veel in gebruik. Het wordt veel gebruikt in sierraden. Cleopatra had dus een schip met zilveren riemen. Net als goud wordt zilver ook gemengd met andere metalen om het harder te maken, vaak met koper of nikkel. In de Benelux landen wordt de zuiverheid van zilver aangegeven in een zilveragehalte (dus niet in karaat zoals bij goud). De gangbare gehalten zijn 925/1000ste of 835/1000ste, al is er ook een derde gehalte (800/1000ste). Het gehalte wordt vastgelegd in een **zilvermerk**. Het merkteken voor het eerste gehalte is in Nederland (vanaf 1951) een

staande leeuw met een I, voor het tweede gehalte een lopende leeuw met een II in een zeskant. Bekijk het merkteken van je zilveren sierraden eens en kijk welk gehalte ze hebben. Let bij aanschaf van een zilveren sierraad altijd op de aanwezigheid van een zilvermerk. Zie ook het overzicht hiernaast, waar je alle Nederlandse zilvermerken op kunt terugvinden.

Zilver	grote nieuwe voorwerpen	kleine nieuwe voorwerpen		grote en kleine gebruikte voorwerpen	
		WH	EWN	WH	EWN
925 duizendsten (1 ^e gehalte)					
835 duizendsten (2 ^e gehalte)					
800 duizendsten (3 ^e gehalte)					

Overzicht

We hebben nu alle periodes van het oude Egypte de revue laten passeren, zodat jullie een goed beeld hebben gekregen van de verschillende stijlen in de verschillende periodes.

Hieronder nog een overzicht als herhaling:

Pre-dynastieke periode: farao Narmer, vereniging Noord- en Zuid-Egypte. Begin Egyptisch canon. Geen bekende begraafplaatsen.

Oude Rijk: De piramidebouwers. Hoofdstad in Memphis. Eerst farao Djoser met zijn mastaba's in Saqqara, daarna farao's Cheops, Chefred en Mycerinus met hun piramides in Gizeh. Ra, Osiris, Isis en Horus hoofdgoden. Strak canon, emotioneel, de farao als God.

Middenrijk: farao Mentuhotep II verplaatst de hoofdstad naar Thebe. Begin van graven in grotten in de Vallei der Koningen. Strak canon, maar meer emotie en menselijkheid in de gezichten. Geen wijzigingen in de godsdienst. De farao als mens.

Nieuwe Rijk: farao Hatshepsut, Tutanchamon en Ramses II. Graven in de Vallei der Koningen. Strak canon, maar met meer kleur en drukker dan in het Oude Rijk. Ook wat meer emotie in de afbeeldingen. Traditionele goden.

Amarna-periode (al hoort dit in het Nieuwe Rijk): farao Achnaton, hoofdstad naar Amarna, radicale wijziging in de kunst los van het strakke canon en gericht op de mens Achnaton en zijn familie. Ook radicale wijziging in de godsdienst door nog maar één god te erkennen: Aton.

Ptolemaïsche periode: na de verovering door Alexander de Grote, hoofdstad wordt Alexandrië. Cleopatra als laatste farao die tracht via een bond met Marcus Antonius haar Egypte weer sterk te maken. Traditioneel canon als in het Nieuwe Rijk. Bekend zijn de Fayoom portretten in de mummies.

Doe de test

Als je wilt, zijn hieronder een aantal vragen opgenomen zodat je je nieuwe Egyptische kennis kunt testen.

1. Saqqara en Gizeh zijn begraafplaatsen uit
 - (A) De Pre-dynastieke periode
 - (B) Het Oude Rijk

- (C) Het Middenrijk
 - (D) Het Nieuwe Rijk
2. Egypte werd voor het eerst verenigd door farao
- (A) Tutanchamon
 - (B) Ramses II
 - (C) Mentuhotep II
 - (D) Narmer
3. De piramide met de sfinx en het restant (toefje) gips er bovenop in Gizeh is van farao
- (A) Cheops
 - (B) Chefren
 - (C) Mycerinus
 - (D) Djoser
4. De god van de doden, waar iedereen die sterft aan wordt voorgeleid is
- (A) Ra
 - (B) Osiris
 - (C) Isis
 - (D) Horus
5. De farao die afweek van de heersende canon principes in de kunst is farao
- (A) Cleopatra
 - (B) Ramses II
 - (C) Achnaton
 - (D) Cheops
6. Welke uitspraak geeft het best de Egyptische kunst weer:
- (A) De Egyptenaren maakten wat ze zagen (perfecte uitbeelding van de natuur)
 - (B) De Egyptenaren maakten wat ze voelden (niet de natuur, maar het individuele gevoel bij de godsdienst)
 - (C) De Egyptenaren maakten wat ze wisten (niet exact de natuur, maar wel herkenbaar voor de goden door de strakke principes)
 - (D) De Egyptenaren maakten individuele kunst (er was geen echte Egyptische stijl)
7. Fayoom portretten horen bij
- (A) De Pre-dynastieke periode
 - (B) Het Middenrijk
 - (C) Het Nieuwe Rijk
 - (D) De Ptolemaeïsche periode
8. Hiërogliefen zijn ontcijferd door de vondst van de steen van
- (A) Cheops
 - (B) Rosetta
 - (C) Napoleon
 - (D) Tutanchamon
9. In Abu Simbel is een tempel opgericht door farao
- (A) Chefren
 - (B) Narmer
 - (C) Mentuhotep II
 - (D) Ramses II
10. De farao die de hoofdstad naar Thebe verplaatste en als eerste de Vallei der Koningen als begraafplaats gebruikte was farao
- (A) Hatshepsut
 - (B) Ramses II
 - (C) Mentuhotep II
 - (D) Narmer